

Kulturminner langs Ljanselva

Historiske minner om livet langs elva – før og nå

Utarbeidet av Miljøprosjekt Ljanselva - Kulturminneprosjektet

Oslo, september 2009

Kulturminne:

Munkerudsaga

Kort beskrivelse:

Lokal sagindustri med stor betydning på 1600-1700 tallet.

Rester etter virksomheten kan fortsatt sees i terrenget.

Koordinat: 060135, 663627

Et lokalt industrieventyr på 1600-1700 tallet

Redigert artikkel av Arne Sunde

Etter Munkerudsaga finnes rester i form av oppstabled stein i og langs elveløpet etter demninger/fangdammer og bygningsfundamenter, foruten at eldre kart (Juell og Bremer) viser selve sagstuas plassering i terrenget på en liten haug, ca 50 meter fra elva.

Den tidligste informasjonen om saga er i lensregnskapet for 1612, da sagskatten var på 1 daler. I 1766 fikk Morten Erikssøn bevilgning til å sage 2.000 bord. Han har da opprettet sag med: "fuldkommen Indredning af Render, Stokker, Veldter, og tvende Dammer" og det angis videre at på spørsmål om vannføring: "Sådant Tilløb af Vand at derpaa kan skjæres naar Brugeren vil, eller alene paa visse Tider", så svares det at: "Vandet løber ikke bestandig i den Quantitet at det hele Aaret igjennem derpaa kan skjæres, men alene i Floms tider".

Ved senere overdragelser av eiendommen mot slutten av 1700 tallet ser vi en sterk prisstigning, noe som gir en indikasjon på hvor verdifull sagbruksdriften var i denne perioden, i og med at jord- og skogsbruksarealet på gården var uendret. Fra 1750-årene var det en stor økonomisk oppgang i Norge. Trelasteksporten bare økte på, og den norske handelsflåten vokste tilsvarende. Etter at eksporten til Nederland og Frankrike ble sterkt redusert under Napoleonskrigene fra 1792, økte eksporten tilsvarende til England. Vi fikk jobbetiden med den såkalte plankeadelen. Omslaget og den dramatiske nedgangen i norsk trelasteksport kom imidlertid med Napoleonskrigen fra høsten 1807 til 1814.

I et salgsskjøte fra 1811 er det oppgitt: "tilligemed den dertil beliggende privilegerte Saug af 2000de Bords quantum, Mat. nr. 6 b, med al dens Inventarium samt tilhørende Damme, Fæste og Vand-falde, Tømmer og Planke Velter med Ret til fri Opdæmning og at forhøye Hoved Dammen, saameget han finder for godt, upaaanket af mig og efterkommende ejere af gaarden Munkerud;".

Av de oppgitte grenser er det interessant å merke seg at mens selve sagområdet (2) og sagstua (3) ligger innenfor det solgte området, må hoveddemningen (4) fortsatt ha blitt liggende på gårdens grunn, og med lov til å forhøye den. Det er klart at hoveddammen (5) har ligget i dette flate området et stykke øst for der kloakkoverføringen/ gangbrua (6) nå går og videre opp mot Engersbråtveien. 75 meter øst for grensen er det helt klart solide rester av en demning (4) tvers over elva. Et forhold som også taler sterkt for at dette er stedet for demningen, er at det ennå går en godt opparbeidet sti ned på skrå i åsen på sørsiden og den ender opp ved demningsfestet.

Det antas at driften av Munkerudsaga fikk sin stopp før 1819 da brannen på bordtomtene ved Akerselva førte til krakket i sagbruksindustrien i Christiania. Årlige høst- og vårflokker gjennom nærmere 200 år, frostsprengning og kanskje også fjerning av egnet stein til annen bygging har utradert det meste, men sporene er der for den som har øye for og søker etter dem.

Kilder:

<http://www.sondreaker.com/artikkel/artikkel-2007-01.html>

Artikkel av Arne Sunde i Søndre Aker historielags årsberetning for 2007.

Bilder:

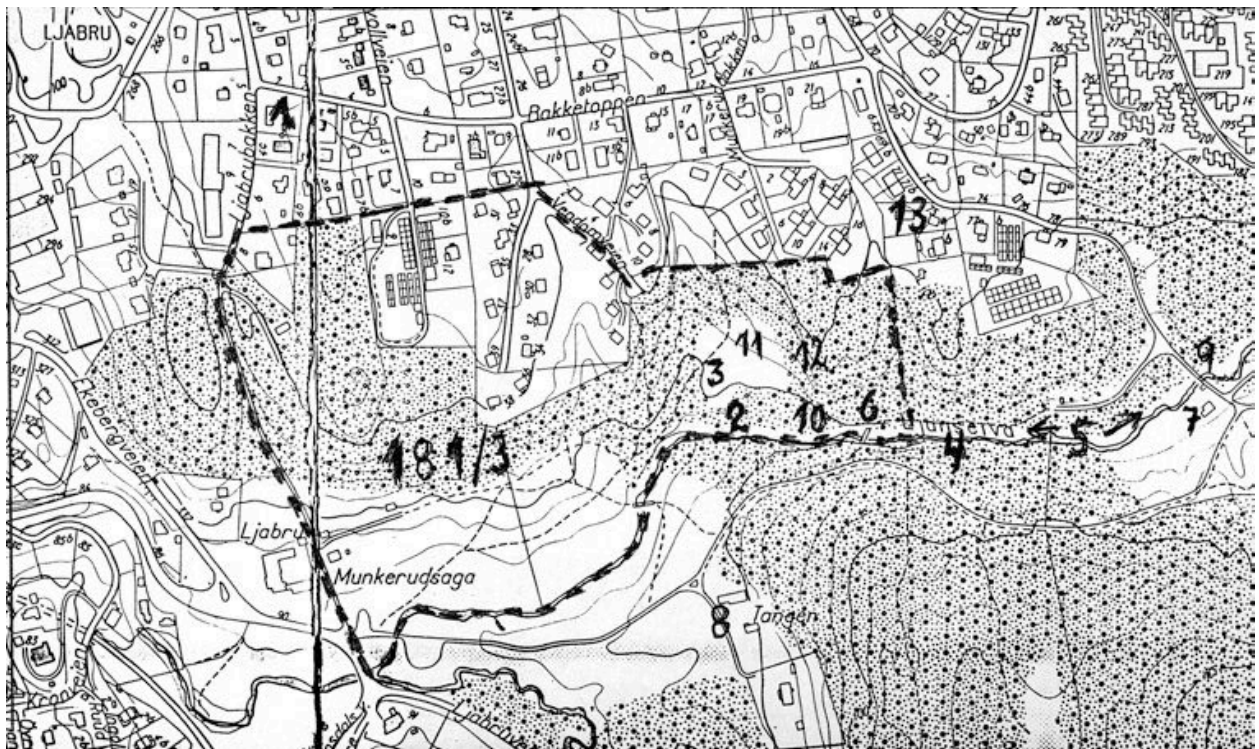
På originalen av Juell og Bremers kart kan vi tydelig se stien ned fra " Monkerud" gård, forbi husmannsplassen Skogen (kalt " Holtet" på kartet), trekanten som viser plasseringen av sagstua, og lese navnet "Sagstuen", (her innrammet i et rektangel) helt tydelig litt over og til høyre for navnet "Labrue". Vi ser også avmerkingen av saga ned i elva med sti ned til den fra stua. Elva er for øvrig benevnt "Skulerud Elven" høyere opp. Tillatt gjengitt kopi etter original hos Statens Kartverk.

*Ut fra bildet er det vanskelig å se at den nederste demningen har ligget her, der den store steinen vi ser midt i bildet har dannet en solid basis midt i den. Elva renner på baksiden av steinen. I terrenget er sporene langt tydeligere, der vi også ser rester på sørsiden av elva.
Foto: AS*

Bildet viser en av saghuspilarene på sørsiden av elva, der vi finner i alt åtte slike rester etter fundamenter, fire på hver side. Foto: AS

På kartutsnittet fra 1979, der vi bl a ser Kolstads gartneri i Munkerudveien til høyre i bildet og Olssons i Østvollveien til venstre, er grensen for eiendomssalget i 1811 angitt med stiptet strek. Nåværende 181/3 omfatter bare noe areal rundt eiendommen Munkerudsaga nede til venstre. Stua som ligger rett ned for det første ett-tallet i 181/3 brant faktisk lenge før kartutgivelsen og var heller ikke sagstua. Tallene refererer seg til stedsangivelsene i teksten nedenfor.

Kulturminne:

Kjeglebanen ved Ljabru Hovedgård

Kort beskrivelse:

Grunnmur av kjeglebane som tilhørte Ljabru Hovedgård.
Vitne om storhetstid og overklassens fritidssysler på 1800 tallet.

Koordinat: 060109 663611

Kjeglebanen – forlystelse på Ljabru hovedgård

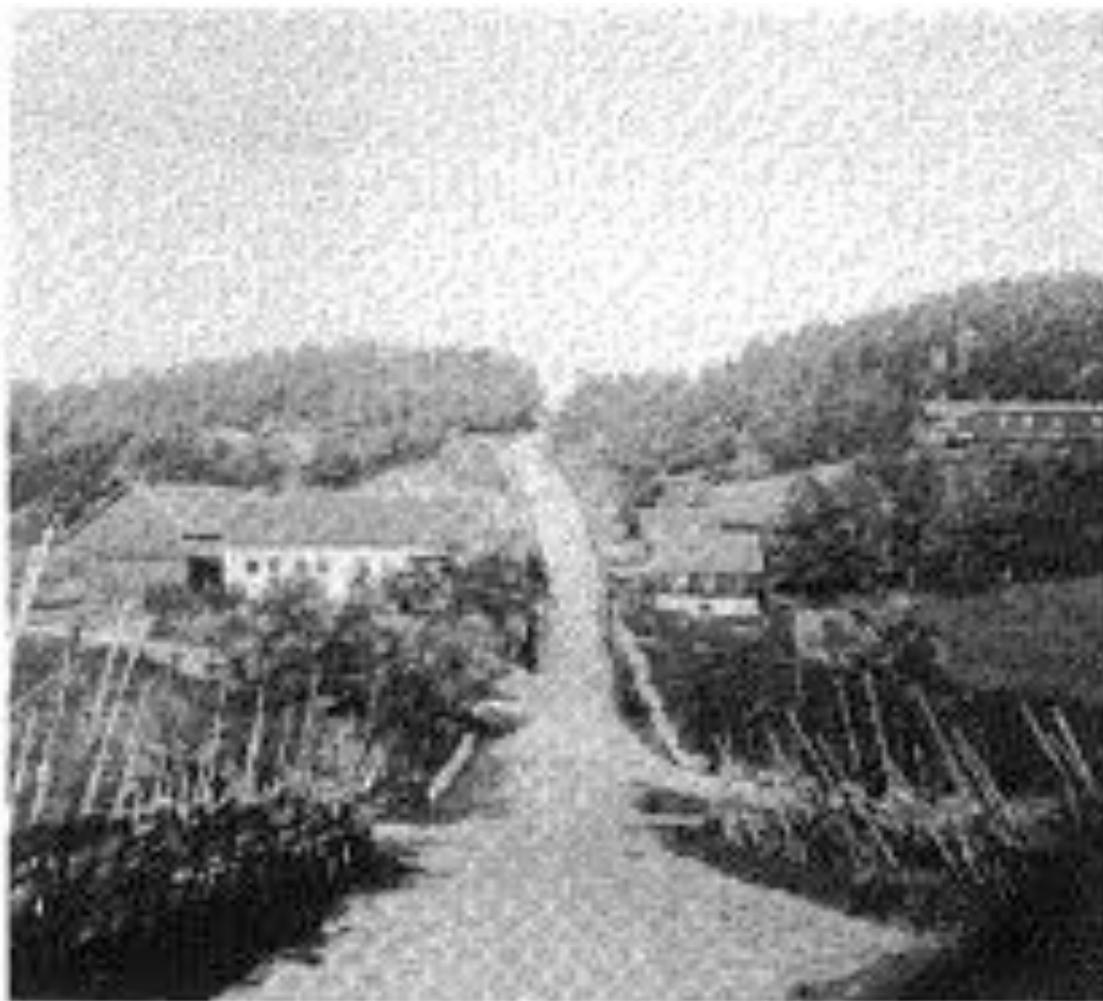
Midt i Ljabrubakken opp fra Hauketo går en sti østover i retning Engersbråten og Skulleruddumpa. Etter få ti-metre kommer man til en oppbygging av stein som er grunnmuren til Ljabru hovedgårds egen kjeglebane. Den har vært til bruk for gårdens gjester og venner. Selve hovedbygningen på Ljabru Hovedgård er oppført ca 1730. På Ljabru ble også drevet hvilestue og brennevinsutskjenking. Ljabrubakken, som tidligere var en del av Ekebergveien, ble tidligere på folkemunne kalt "Merrapina", og er et gammelt veifar og en del av "Den Frederikshaldske Kongevei", en hovedvei inn til byen sydfra.

Oppe på steinene som var grunnen for kjeglebanen, var det reist et rødmalt langt bygg – som en korridor – hvor spillet foregikk. I enden av "lokalet" mot Ljabrubakken var det en firkantet utvidelse med benker som tjente som salong mens man ventet på tur. Det kan vel hende at noen og hver gikk surr i tur-systemet, for det sies at traktementet i salongen hovedsaklig var punsj. Kjeglebanen ble anlagt av Johan Rasch (død 1927). Kjeglebanen forfalt etter hvert, og ble revet under siste verdenskrig. Tyskerne hadde som kjent flere skytestillinger oppetter Ljanselva og Ljabrubakken, og de fant at kjeglebanen sto i veien for sikten utover Prinsdalen.

Kjeglebanen er et minne om liv og storhetstid på Ljabru på 1800 tallet. Få andre kjeglebaner er kjent bevart fra denne perioden.

Kilder: Søndre Aker Historielags årsberetning 1991-92.

Billedokumentasjon: Et bilde av Ljabru Hovedgård med kjeglebane er avbildet i Søndre Aker Historielags årsberetning 1991-92 side 8.

Ljabru Hovedgård (Liabro) med kjeglebanen øverst til høyre (bilde gjengitt i Søndre Aker Historielags årsberetning 1991-92 side 8)

Kulturminne:

Demningen ved Trollvannene

Kort beskrivelse:

Steindemning fra tidlig 1800 tallet ved Trollvannene øst for Store Stensrud gård. Demningen var viktig for stabil vanntilførsel for Svendsensaga og kruttmøllen i Liadalen.

Koordinat: 060517, 663385

Stabil vanntilførsel til kruttverket

Ved Stensrud gård kommer til en liten bekk fra øst fra Trollvannene via Åsheim. Vel en km opp fra hovedveien kommer man til en vakker steindemning som ikke lenger er helt intakt. Den demmet i sin tid opp Trollvannene for å sikre vann til Svendsensaga ved Maurtuveien og til kruttmøllen i Liadalen. Stabil tilgang til vann var viktig for å sikre driften.

Bekken derfra renner ut i Gjersrudtjern og videre i bekken av samme navn som munner ut i Ljanselva ved den gamle steinhvelvsbrua fra 1804 ved Ljabru. Demningen ble i sin tid oppført for å sikre et vannmagasin for Frølichs kruttverk i Liadalen, som var avhengig av krafttilførsel gjennom et stort vannhjul der. Ser vi på avstanden fra Trollvann til Liadalen, blir vi unektelig imponert over planleggingen for å sikre kildene.

Når demningen var satt, demmet den opp begge Trollvannene og myrene rundt til et stort vann. Demningen ble anlagt en gang tidlig på 1800-tallet, mens kruttmølla ble anlagt allerede 1750, men sprang i lufta flere ganger. Siste gang det skjedde var i 1884, og da ble den ikke bygget opp igjen. Da ble behovet for vannregulering også mindre, og demningene ble derfor ikke vedlikeholdt.

Miljøprosjekt Ljanselva har anmodet om at demningen rehabiliteres helt eller delvis slik at vannet fra dammen kan brukes til å jevne ut vannføringen i Ljanselva i tørketider.

Myrene ved Trollvann har lokal verneverdi. Flere forskjellige myrformtyper inngår. Lokalitetene utgjøres av de få gjenstående og forholdsvis lite berørte intermedier- og rikmyrer i Østmarka. Floraen er artsrik med flere interessante arter. Myrene er tidligere undersøkt av Wischmann (1970).

FLORA: Totalt 68 arter (tabell 36). Innslag av 5 sørlige, 7 sørøstlige og 5 østlige arter.

Kilder:

<http://www.osloelveforum.no> se turforslag under Ljanselva

<http://www.sondreaker.com/artikkel/artikkel-2007-01.html>

<http://www.frie-fugler.no/om-boka/oppdatering.htm>

http://biolitt.biofokus.no/rapporter/sistesjanserapport_2005-9.pdf

Bilder:

Demning Trollvannene

Kulturminne:

Kruttverket i Liadalen

Kort beskrivelse:

Rester etter forsvarsindustrivirksomhet med nasjonal betydning i Liadalen. To kruttverk. Det første i virksomhet 1750-70. Det siste ble bygget 1855, men ble ødelagt av en voldsom eksplosjon i 1884.

Koordinat: 060052 663590

Industrivirksomhet på 1700 og 1800 tallet med nasjonal betydning

Det har vært to kruttverk i Liadalen. Det første ble anlagt i 1750, men ble siden flyttet til Gjersølva der det lå til det ble nedlagt i 1870. Trolig lå det i nærheten av Store Ljan. Fordi dette første kruttverket ble flyttet en gang før 1800, hevder enkelte at det bare har vært ett kruttverk i dalen, det som ble oppført i 1855. Det er imidlertid helt klart at i følge J.N. Wilse lå det et kruttverk ved Ljanselva i 1764. Sitat: "Herfra (Ljabro) dreide sig en liden Kjørevei paa høire Haand af til Lian Krudtmølle og til det smukke sommer-sted Stubljan paa den anden Side ved Christiania Fjord 1/8 mil fra Jabro."

Til det første kruttverket hørte også et salpeterverk, en stinkende affære basert på kompostering av gjødsel, slakte- og latrineavfall. Kruttverket hadde en viktig stilling i 1760 årene. Det var forbudt å innføre krutt til Danmark-Norge, og verket hadde bare konkurranse fra verkene på Kongsberg og i Bergen. Svartkrutt var eneste sprengstoff til sivilt og militært bruk. Det nye kruttverket, som lå nedenfor fossen i Liadalen, ble anlagt av Tollef Olsen. Han solgte verket i 1866. Etter et mellomspill som bestyrer for de nye eierne, ble Harald Frølich den siste eier av verket. Bestyrerboligen fra 1856 ble et sentralt sted for et lite industrisamfunn som kunne telle førti personer. Boligen fungerte også som kruttpakkeri. Her fikk også barn av ansatte opplæring i søm.

Men natt til 29.mai 1884 ble folk i Kristiania, Aker og Bærum vekket av en voldsom eksplosjon. Ti-femten tonn krutt gikk i lufta. Ulykken skjedde heldigvis om natten, og bare de to som var på vakt ble drept. Det kunne gått mye verre om det hadde skjedd på dagtid, med trafikk på Ljabrochaussen og jernbanen. Splinter føk til alle kanter, og eksplosjonen ble merket i vid omkrets. Mange trodde det var selve dommedag som kom med ild og svovel. To kruttmagasiner litt høyere opp ble reddet fra brann. Men polérhuset og stampehuset der eksplosjonen

hadde skjedd, var fullstendig ødelagt. På grunn av trafikk på Ljabrochausséen, jernbanen over Ljansviadukten og lokale protester ble kruttverket ikke bygget opp igjen.

Ruinene kan fremdeles sees. Ved elva ligger grunnmuren til stampehuset der kruttet ble produsert. Vollen bak stampehuset har antagelig vært en demning. Bilder fra verket viser at det var et vannhjul ved stampehuset, og at vannet kom i ei renne fra toppen av vollen. Langs gangveien i Liadalen ligger også murrester, som har vært deler av en vei fra kruttverket og forskjellige bygninger.

Kilder: <http://www.osloelveforum.no> se under Ljanselva

“Fint folk i bratte bakker – Ljans historie, Selskapet til Ljans vel 1990”.

Søndre Aker Historielag: “Flid værner landet” – utsikt fra Liadalen.

Artikkel av Roald Hedegaard Jacobsen, i årbok 1987.

Koordinat:

Vedlikehold: Vegetasjon og røtter bør holdes nede rundt ruiner. Skilt bør vurderes oppdatert.

Billedokumentasjon:

Steinruiner fra Kruttverket.

Restene etter kruttverk eksplosjonen i 1884. Gjengitt etter tegning av Albert von Hanno.
Kilde: "Fint folk i bratte bakker – Ljans historie, Selskapet til Ljans vel 1990".

Kulturminne:

Ljansviadukten

Kort beskrivelse:

Jernbanebro oppført over Ljanselvas dalføre under anlegget av Østfoldbanen i 1876. Den var 235 meter lang og gikk 36 meter over dalbunnen. Broen ble regnet som et ingeniørmessig kunstverk. Brofundamenter, søndre brokar og skjæring i terrenget på dalens sydside er fortsatt synlig.

Koordinat:

Koordinat: Koordinatene på de 4 jernbanebrofestene fra syd er:

060040 663563, 060040 663566, 060040 663569, 060039 663574.

Ljansviadukten – et ingeniørmessig kunstverk på Smaalensbanen

Den 6. juni 1873 vedtok Stortinget å bygge Smaalensbanen. Anleggsarbeidene, som sysselsatte ca 3000 mann på det meste, startet opp i 1875. Ljansviadukten, en jernbanebro som ble oppført over Liadalen under anlegget av Smaalensbanen i 1876, var 235 meter lang og gikk 36 meter over dalbunnen. Dette var et ingeniørmessig kunstverk. Æren for konstruksjonen tilhører Axel Jacob Petersson (1834-1884), brokontorets første sjef (1865-81). Hans broløsninger var så vellykket at han ved Smaalensbanens åpning ble hedret med St. Olavs Orden.

Med jernbaneforbindelse til byen ble det enklere å bosette seg på Nordstrand og Ljan, og villabyggenes overtakelse av området kunne begynne. Smaalensbanens tekniske vidunder var broen over Liadalen; Ljansviadukten. Da den var ferdig, kunne byfolket ta dampskip hit ut på søndagene for å beundre denne "smukke" bro. Den sto trygt i over 50 år før broen ble revet. I 1925 ble nytt dobbeltspor lagt om Hauketo, og behovet for broen opphørte. Samme år ble Ljansviadukten solgt til Christiania Spigerverk, som sprengte den i 1929. I dag kan man fortsatt skue fundamenter og spor etter Ljansviadukten i Liadalen mellom Sloreåsen og Herregårdsveien.

Ljansviadukten var et imponerende stykke ingeniørkunst. Særlig tatt i betraktning den tids teknikk. Alle deler til brua måtte bæres eller heises på plass med håndkraft, og delene klinkes sammen med tusenvis av rødglødende nagler. Det er to grunner til at naglene skulle være glødende. For det første var det lettere å smi dem mens de var varme.

For det andre trakk naglene seg sammen når det kjølnet, slik at nagleforbindelsen ble enda fastere.

På nordsiden er alle spor av anlegget vekk, selv om en kan finne en antydning til skjæringen der Herregårdsveien krysser jernbanen. Nede i Liadalen står brofundamentene og det søndre brokaret igjen. Legg også merke til den store skjæringen i fjellet. Når en ser denne skjæringen, må en huske på at den ble laget med håndkraft, og ikke med dagens maskiner som kunne gjøre dette arbeidet langt raskere.

Kilder: <http://www.osloelveforum.no> se Ljanselva

“Fint folk i bratte bakker – Ljans historie, Selskapet til Ljans vel 1990”.

Søndre Aker Historielag: “Flid værner landet” – utsikt fra Liadalen.

Artikkel av Roald Hedegaard Jacobsen, i årbok 1987.

<http://miljolare.no/prosjekter/osloelveforum/ljanselva/>

Oslo kommune, Friluftsetaten

Norsk Jernbanemuseum; <http://asp06.bibits.no/jbv/>

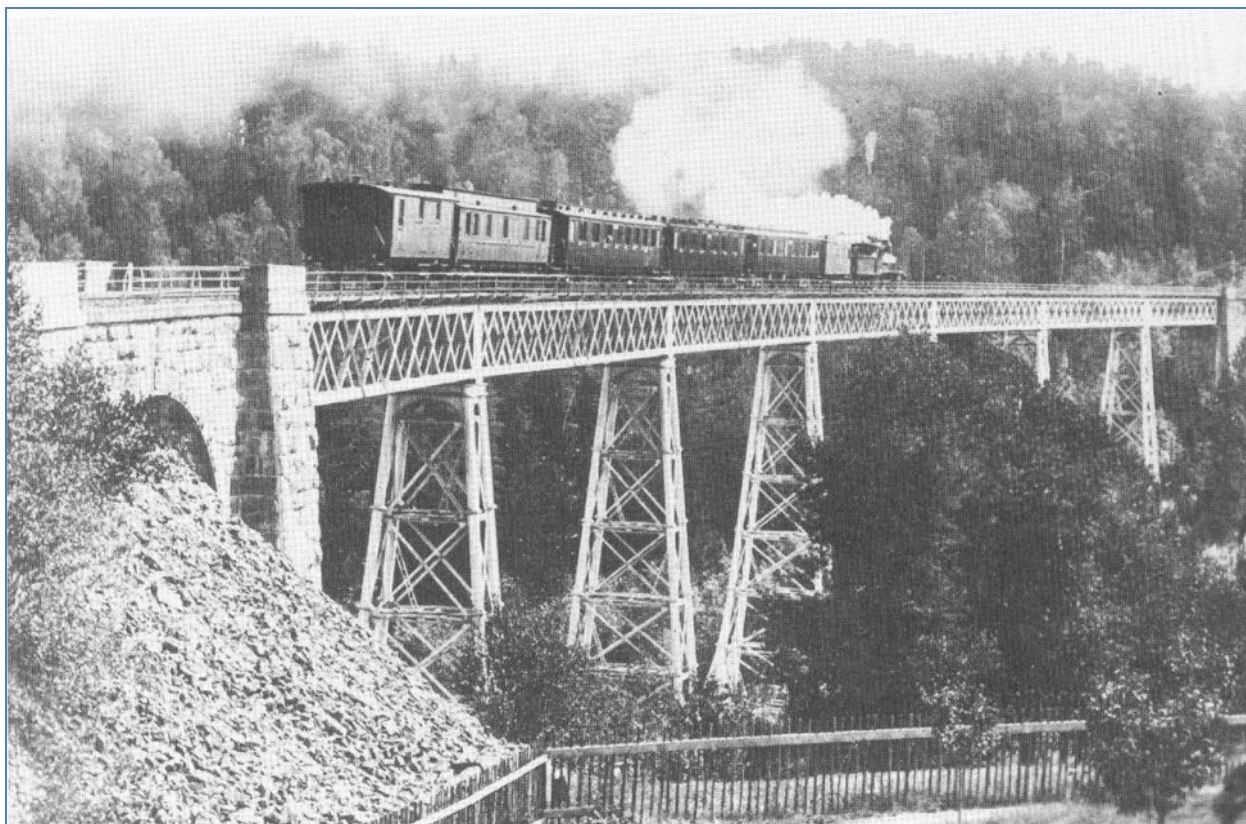
<http://runeberg.org/nfal/0593.html>

<http://www.bjorstua.com/Ostmarka.html>

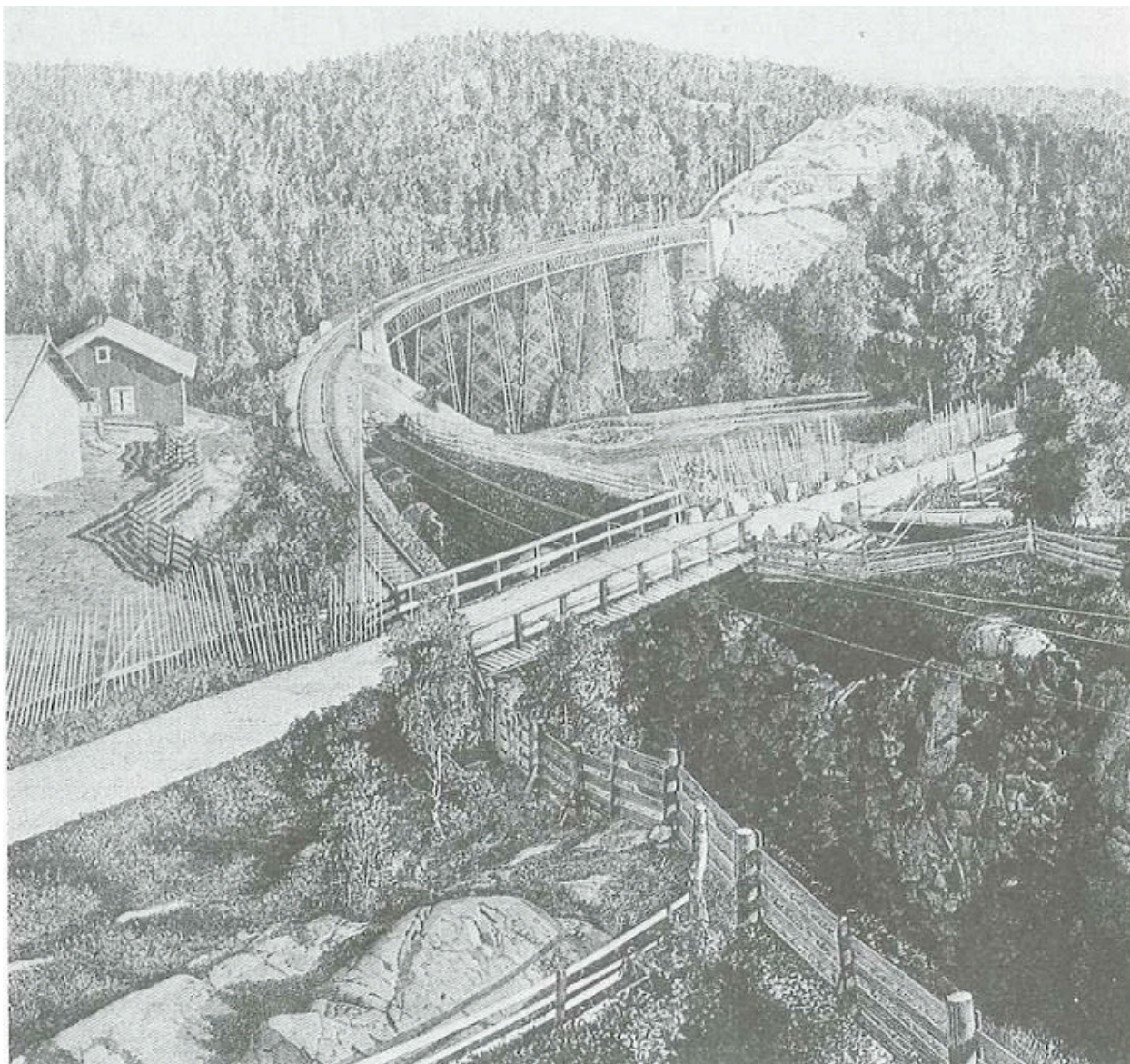
Koordinat: Sone 32V 060040 663563 (høyeste brofeste)

Vedlikehold: Vegetasjon og røtter bør holdes nede rundt ruiner. Terreng bør ryddes for å gi fri sikt mellom brokar og pillarer. Skilt bør vurderes oppdatert.

Billedokumentasjon:

Smaalendstoget i fart over Ljansviadukten (Bilde fra "Fint folk i bratte bakker")

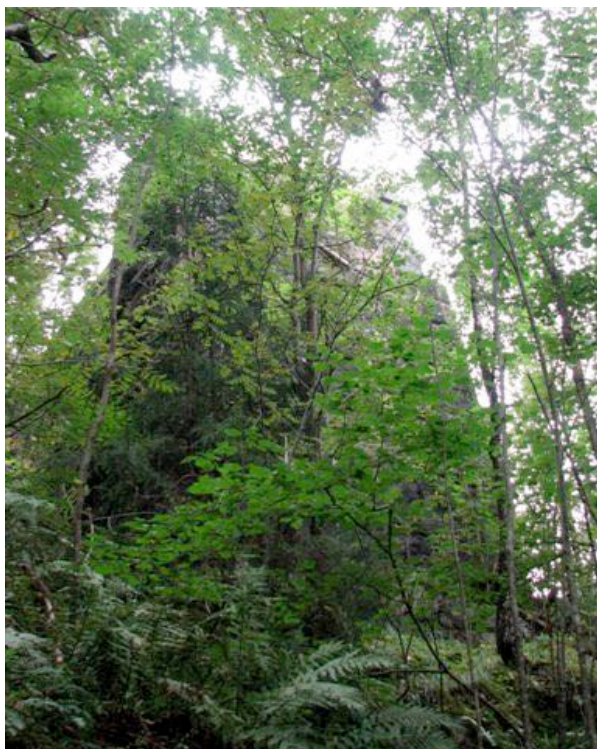

Ljansbroen. Xylografi fra Ny Illustrerte Tidende 1888. Illustrasjonen hadde tittelen Langs Sydbanen ved Ljabrovejen. Broen er sett sørover fra Ljan.

I dag passerer en sykkel- og gangvei der banen en gang gikk over "Bundefjordsveien". Pent steinarbeid her nord for Ravnåsen

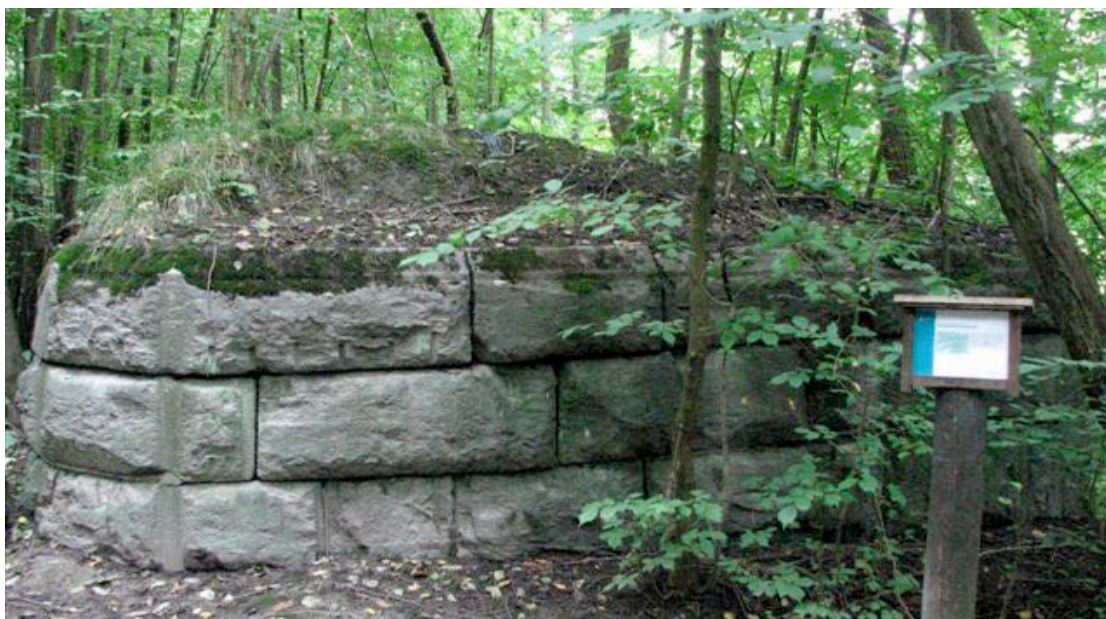
Jernbanemuseet har en rekke flotte bilder fra Ljansviadukten. Disse kan forstørres ved å følge lenker. Bildene viser også interessante detaljer fra omliggende terreng !

Brofeste 1 sydfra

Brofeste 2 sydfra

Brofeste 3 sydfra, bilde A

Brofeste 3 sydfra, bilde B

Brofeste 4 sydfra

Kulturminne:

Ljanskollen fangeleir

Kort beskrivelse:

Tysk fangeleir ved Fiskevollen 1944-45. Fangenes oppgave var å bygge tankanlegg for olje og bensin ved Ljanskollen. Maksimalt bodde det 250 mann her om gangen. Mellom 500 og 600 fanger var innom leiren, som var

underlagt Grini. Etter krigen ble nazister og "tyskertøser" internert her.

Koordinat: Over et større område, blant annet 059973 663453

Fangeleiren i Fiskvollbukta

Sommeren 1944 begynte den tyske okkupasjonsmakten arbeidet med å bygge tankanlegg for olje og bensin ved Ljanskollen.

I dag er det få ting som minner om at det i 1944 – 45, under krigen, var store arbeider i gang for å bygge et bensin- og diesellager inn i fjellet ved Hvervenbukta / Fiskevollen på Ljan ca 10 km fra Oslo sentrum, E18 retning Moss. Går vi i dag til stedet nær Herregårdskrysset finner vi utsprengninger som tydeligvis var ment å gi å plass til lagertanker inntil Ljanskollen. På østsiden av Mosseveien finner vi et tunnelinnslag som i dag er adkomstveien til de lokalene inne i fjellet som en motorsykelklubb i dag benytter, men som var ment å bli et stort bensin- og diesellager for tyskerne.

Arbeidet ble ledet av det tyske ingeniørvesenet ved Organization Todt, oppkalt etter ingeniør Fritz Todt. For å få arbeidskraft til dette arbeidet, anla tyskerne en fangeleir i Fiskvollbukta. Leiren var underlagt Grini. Det var en gruppe på 50 italienere blant de i alt ca. 250 fangene som arbeidet 3 skift i døgnet med å få tankanlegget ferdig etter planen. Arbeidsuniformene var gamle engelske uniformer fra første verdenskrig. Tilsammen var ca 5-600 fanger innom leiren. Sammenlignet med andre fangeleire skal ikke leiren ha vært spesielt ille. Fangene fikk en del mat utenfra og hadde noe kontakt med omverdenen. Men arbeide måtte de, helt fram til 7. mai 1945. Etter krigen ble nazister og "tyskertøser" internert her.

Dagen begynte ved 0600 – 0700 tiden om morgenen og startet med frokost som besto av 1/3 hvetebrød, margarin så mye som "lillefingeren" og et stykke ost. Til middag ble det servert fisk og kjøtt og ofte lapskaus. Til jul 1944 hadde de fått en boks med dansk hermetisk skinke. I tillegg

fikk de smuglet inn i leieren mat fra slektninger og venner utenfor leieren. Det hjalp noe med ekstra havregryn og syltetøy som ble delt med de andre fangene. Åtte pakker med tobakk ble også smuglet inn og delt, til stor glede for dem som likte å ta en røyk. Dertil kom at ved juletider så forsto tyskerne at de ville tape krigen så mange begynte å fraternisere med fangene for å få sympati når freden kom.

Da arbeidsdagen var slutt etter åtte timer var det bare å legge seg og hvile ut til neste arbeidsdag hvis man da ikke deltok i "ett-øres" pokerspill. Ett-øren var et stort beløp blant fanger som ikke ble betalt for sitt slavearbeid. Søndagene var fridag og ble brukt til å sanke fyringsved, blant annet gikk det hardt utover parkanlegget på herregården Stubljan.

Det er tydelige spor etter arbeidet som fangene holdt på med. Men selve fangeleiren, som sannsynligvis huset både italienske, franske, polske og russiske fanger, er dt knapt spor etter. Det er allikevel viktig å minnes denne del av fortiden i vårt nærmiljø.

Kilder:

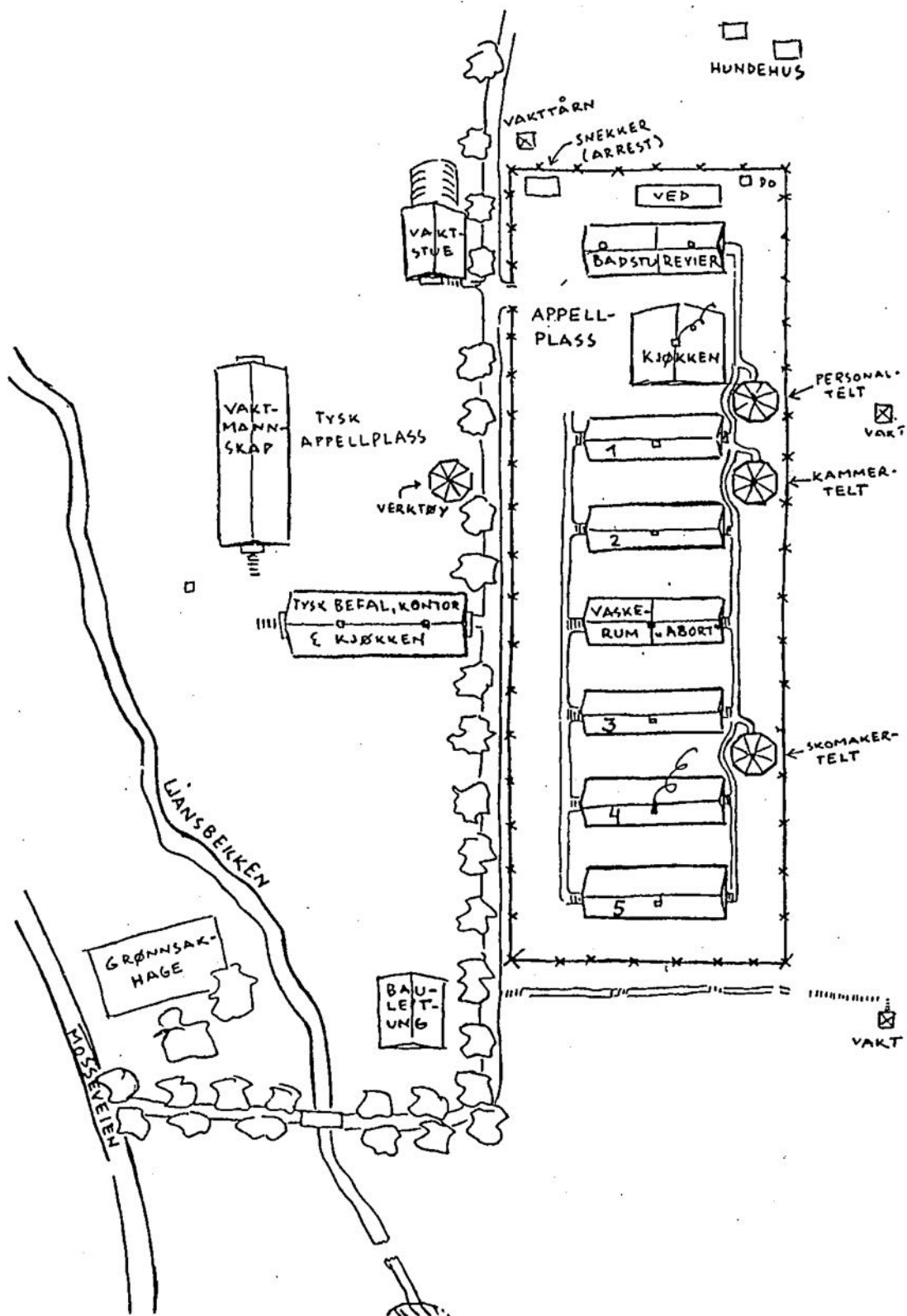
Pensjonert kommunekasserer i Lurøy kommune, Odd Nysether

http://www.luroy.folkebibl.no/artikkel_80_lokalhist.htm

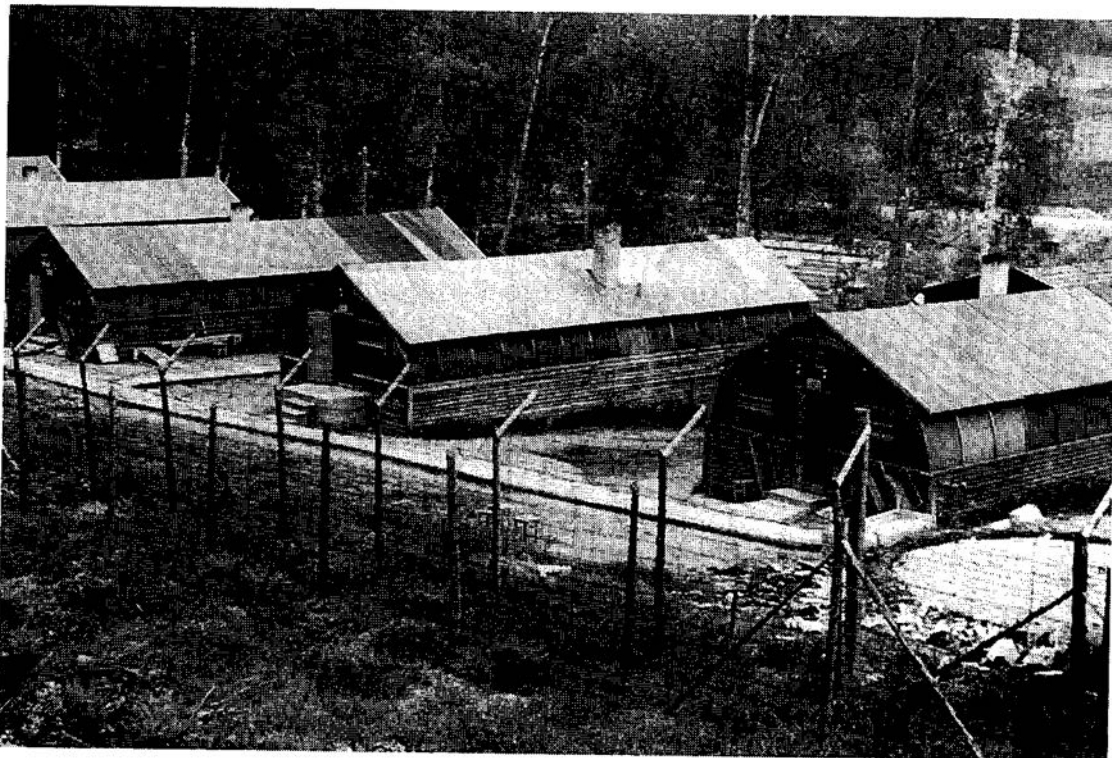
Årbok for Søndre Aker Historielag 1989-90, Utgiver Søndre Aker
Historielag, Forfatter: Terje Diesen

"Fint folk i bratte bakker", Ljans historie, utgiver: Selskapet for Ljans Vel.
Forfattere: Finn Erhard Johannessen, Lise Henriksen, Mentz
Schulerud

Griniboken

Kartskisse over Ljanskollen fangeleir, tegnet av Haakon Fløistad (illustrasjon fra Griniboken).

Bygningene i leiren var såkalte «Nissenbrakker». Den avrundete konstruksjonen ble fort forbedret med skikkelige saltak. Foto: 13130 (alle fotografier betegnet 13130 er tatt av Kjell Riise Winther.)

